

Саморозвиток і самореалізація особистості в освітньому просторі

Чертов Владислав Ігорович

Викладач

Білоцерківський інститут неперервної професійної освіти
certovvladislav425@gmail.com

***Анотація.** Теоретичний аналіз філософських, психологічних, педагогічних досліджень з проблеми особистості, її розвитку та самовдосконалення дали змогу визначити саморозвиток особистості як цілеспрямовану, систематичну, високоорганізовану й творчу діяльність, процес цілеспрямованої творчої зміни особистістю власних духовно-ціннісних, морально-етичних, діяльніснопрактичних, чуттєвих, інтелектуальних, характерологічних особливостей для найбільш успішного досягнення своїх життєвих цілей і більш ефективного виконання свого людського, соціального призначення. У статті розглядаються умови досягнення учнем самореалізації. Зазначається, що необхідними є наявність високих духовного, морального і особистісного потенціалів. Виокремлюються якості, що блокують самореалізацію: мотивація уникнення невдач, певні невротичні відхилення. а саме: чутливість погроз щодо «я», формування невпевненості у собі.*

***Abstract.** The theoretical analysis of philosophical, psychological, pedagogical research on the problem of personality, its development and self-improvement made it possible to define the self-development of the personality as a purposeful, systematic, highly organized and creative activity, a process of purposeful creative change by the individual of his own spiritual-value, moral-ethical, activity-practical, sensual, intellectual, characterological features for the most successful achievement of one's life goals and more effective fulfillment of one's human, social purpose. The article considers the conditions for a student to achieve self-realization. It is noted that the presence of high spiritual, moral and personal potentials is necessary. Qualities that block self-realization are singled out: motivation to avoid failure, certain neurotic deviations. namely: sensitivity to threats to the self, formation of self-doubt.*

***Ключові слова:** розвиток особистості, творчість, самореалізація, самодетермінація, саморозвиток, старші підлітки.*

***Key words:** personality development, creativity, self-realization, self-determination, self-development, older teenagers.*

Вступ. Як свідчать результати досліджень учених, складність орієнтації в сучасному світі є частою причиною розчарування, душевного і морального спустошення молодих людей. Вивчення проблем саморозвитку і самореалізації протягом багатьох років зберігає свою актуальність, адже саме в ході саморозвитку і самореалізації людина реалізує свій потенціал, максимально повно розкриває свої можливості і результатами своєї діяльності збагачує соціальне життя.

Дослідники представляють процес саморозвитку як безперервний та цілеспрямований процес самопроектування особистості та «розгортання» вже наявних, але «згорнутих» задатків, здібностей, умінь, якостей або «зародження» і становлення не наявних раніше властивостей і якостей. Даний процес є визначальним фактором розвитку людини, найважливіший структуроутворюючий компонент цього процесу. Будучи основною формою розвитку людини на етапі її юності, саморозвиток дозволяє їй йти не по лінії пристосування до світу. При цьому важливо, що перетворення розвитку в

саморозвиток і самовиховання здійснюється, як правило, «всередині» і пов'язане з системами відносин [2].

Ефективність саморозвитку і самореалізації визначається не тільки об'єктивними факторами (наприклад, рівнем розвитку ряду здібностей або особистісних якостей або особливостями соціального середовища, яка забезпечує або не забезпечує продуктивність процесів саморозвитку або самореалізації).

Мета роботи полягає в аналізі умов саморозвитку і самореалізації особистості в освітньому просторі.

Огляд літератури. Основоположними для нашого дослідження є діяльнісний (динамічний, процесуальний), феноменологічний і синергічний підходи. Діяльнісний підхід дозволяє розглядати процес саморозвитку особистості як результат її детермінації діяльністю, перш за все провідною (І. Бех, Л. Виготський, Дж. Гіллфорд, С. Гончаренко, В. Даль, Г. Данилова, О. Кабанова-Міллер, В. Крижко, А. Лук, Я. Пономарьов, В. Пуцов, Е. Торрен), в якій відбувається самореалізація її реальних і потенційних можливостей. При цьому, діяльність виступає і засобом, і умовою розвитку особистості (М. І. Кректунов, А. М. Ахмедова, Л. П. Квашко, Е. Н. Воронова).

Феноменологічний підхід дозволяє розглядати людину не як пасивний продукт зовнішнього впливу середовища, а як унікальну особистість, що володіє суб'єктивною свідомістю, системою цінностей, якостей, через які переломлюються ці впливи, саме тому особистість сама здатна вибудовувати маршрут свого професійного становлення, розвитку і зростання (В. С. Мухіна, В. А. Петровський).

Матеріали та методи дослідження. Для досягнення визначеної мети і поставлених завдань нами була використана наступна група теоретичних методів: історіографічний, порівняльний, систематизації та концептуалізації наукових ідей, моделювання.

Результати та обговорення. Аналіз літературних джерел показав, що спочатку проблема самореалізації особистості була міждисциплінарною, що має філософське коріння. Поняття самореалізації (частіше самоактуалізації) використовується в роботах зарубіжних психологів гуманістичного напрямку. К. Роджерс відстоює тезу про позитивну природу людини і можливості її самоактуалізації. На думку Е. Фромма, самореалізація має соціально детермінований характер, що властивий кожній людині і передбачає наявність продуктивної активності. А. Маслоу зазначає, що людина володіє вродженими потребами та здібностями і деякі з них є індивідуально унікальні. А. Маслоу охарактеризував самоактуалізацію як бажання людини стати тим, ким вона може стати. У зарубіжних психологічних теоріях самореалізація (самоактуалізація) розуміється як вроджена властивість людини.

Відповідно до думки Н.В. Шрамко, важливими критеріями в самореалізації учнів є: вирішення навчально-дослідницьких завдань, здатність до планування, самостійний пошук шляхів і оригінальних способів вирішення проблеми; вміння долати труднощі в навчанні, розвиток комунікативних ресурсів і творчих здібностей. У дослідженнях Винокурова І. О. та Семенової О. С.

описуються можливості соціалізації та самореалізації особистості через спорт [1].

Соціологічні дослідження з питань самовизначення проводилися вченими Козлової Т. З., Пасовець Ю. М., Карпуніним О. І., Герасимової К. Г., які встановили, що у питаннях самореалізації істотною роль відіграють дохід сім'ї, освіта і спосіб життя батьків та інші соціальні умови. Досліджуючи самореалізацію різних вікових груп школярів Козлова Т. З. встановила, що найбільша самореалізація була у молодих людей 19-30 років, у пенсіонерів самореалізація знижується через вікові фізіологічні зміни. У працюючих людей самореалізація залишається також на високому рівні.

Як зазначає О. Савчук, особистісна самореалізація – це процес «пошуку» та пізнання себе, і як наслідок – цього, розвиток своїх особистісних можливостей та здібностей, зусиль у професійній діяльності, співтворчості, взаємодії, співдіяльності з іншими учасниками навчального процесу, збагачення особистісних і професійних сенсів діяльності і поведінки, задоволення спектру потреб, розкриття і посилення свободи індивідуального розвитку і творчості [3].

Особистісна самореалізація пов'язана, перш за все, з пошуком свого власного Я, пізнанням своїх можливостей, здатностей, талантів та реалізацією і втіленням їх у життя. Процес особистісної самореалізації старших підлітків ускладнюється специфічними новоутвореннями, які виникають у цьому віці, а саме: труднощами у встановленні контакту з іншими, бажанням бути самостійними у прийнятті рішень, різними видами протесту, пасивним способом життя, прагненням до самовизначення тощо.

З точки зору філософії самореалізація – це втілення людиною особистого креативного потенціалу для досягнення своїх цілей. Відповідно до філософських концепцій моральність розглядається як основа професійної самореалізації.

Інтереси та цінності в процесі самореалізації надають можливість людині не лише планувати та спрямовувати свою діяльність, але й здійснювати вибір та вимір своєї життєвої позиції, організовувати процеси самозбереження, саморозвитку та самозбагачення протягом усього життя. Вибір життєвої позиції є відповідальним моментом в процесі утвердження нових та руйнування старих умов життєдіяльності. У процесі такого вибору, інтереси та потреби перетворюють все багатство об'єктивного світу в індивідуально-особистісні цінності [4].

Необхідною умовою ефективної самореалізації, на нашу думку, є адекватна самооцінка старшого підлітка. Виділяють такі форми самооцінки: адекватна, занижена, підвищена. Адекватна самооцінка є сприятливою умовою для розвитку підлітка та його вдосконалення. Занижена або підвищена самооцінка пригнічує соціальну активність підлітка, що сприяє його гальмуванню в процесі самореалізації. Творча активність - вища форма людської діяльності. Для її розуміння важливо з'ясувати умови, причини й фактори виникнення та функціонування, особливості проявів на різних рівнях: особистісному, суспільному, а також взаємодії цих рівнів. Творчу активність на

особистісному рівні можна розкрити за допомогою поняття «творчий потенціал», вивчення закономірностей формування й розвитку якого є важливим завданням педагогічної науки. Суспільна активність пропонує наявність ініціативи, рішучості, самостійності, самодіяльності. У процесі творчої активності особистість насамперед є суб'єктом творчості, який прагне до самореалізації.

Таким чином, з одного боку, саморозвиток розглядається як внутрішня природна потреба особистості в самоактуалізації (з опорою на вже наявні, тобто сформувалися стійкі якості особистості), в ситуаціях з труднощами, які виходять за вже сформовані способи вирішення життєвих завдань, що вимагає від особистості додаткового усвідомлення таких ситуацій, власних ресурсних можливостей (потенційних якостей) для досягнення нових цілей і отримання бажаного результату, і в цьому випадку, воно співвідноситься з поняттями самореалізації, самотрансценденції.

З іншого боку, саморозвиток розуміється як відрефлексована і усвідомлена, тобто особистість розуміє не тільки свій якісний базис: «маю риси...», «знати...», «вміючи...», «могти...» - те, на що вона усвідомлено спирається, але і свій можливий потенціал: «не вистачає якостей...», «треба їх в собі розвинути...», «не знаю, але зможу дізнатися...», «не вмію, але навчуся...», «при певних зусиллях зможу...» - те, на що вона буде спиратися, подолавши певні внутрішні і зовнішні перешкоди, в ході самозмін, самовдосконалення, а отже, і самостійно регульована діяльність по перетворенню різних сторін (сфер) особистісного розвитку: психофізіологічної, психоемоційної, когнітивної, психосоціальної, що може призводити як до позитивних, так і до негативних результатів цього розвитку (наприклад, особистість високоморального видатного громадського діяча, особистість високоорганізованого, розумного, але аморального злочинця).

Порівняльний аналіз досліджуваних категорій дозволив нам прийти до висновків:

1. категорії «саморозвиток» і «самореалізація» - близькі, але неоднакові наукові поняття, кожне з яких має свій науковий зміст, межі і істотні характеристики;
2. саморозвиток являє собою певний діяльнісний контекст самореалізації особистості і - ширше - її самореалізації;
3. саморозвиток і самореалізація особистості є взаємодоповнюючими і взаємопов'язаними процесами в структурі особистості, але саморозвиток первинно направлений на саму особистість, а самореалізація - вторинна;
4. саморозвиток здійснюється в контексті самотрансценденції особистості і являє собою сукупність базових і потенційних якостей, що забезпечують можливість її поступального розвитку, і тісно пов'язаний з такими рисами особистості, як рефлексивність, відкритість, самодетермінованість, переконаність в самоефективності;
5. самореалізація - це завжди процес, той шлях розвитку і перетворення особистості, який вона сама вибирає і здійснює в тому чи іншому вигляді навчальної діяльності, зокрема за рахунок таких рис особистості, як

самостійність, ініціативність, креативність, відповідальність, організованість, здатність до інтеграції та консолідації в груповій діяльності;

- б. професійна самореалізація особистості, з одного боку, має схожі показники, а з іншого - специфічні відмінності, які обумовлені своєрідністю напрямків навчання.

Таким чином, самореалізація може мати як позитивні, так і негативні прояви, на що вказує дослідник О. Клівер. Виокремлюються такі етапи самореалізації: потреба в самореалізації, загальна чутливість до проблем і знайдення протиріч, здатність знайти проблему, активність, результат (успіх, високі досягнення). Самореалізація забезпечується: прагненням до саморозвитку; прагненням до саморозкриття власного потенціалу; оцінкою власних ресурсів; наявністю життєвих цілей та їх реалістичністю. Визначається така структура особистісної самореалізації: цілі, цінності, смисли, усвідомлення життєвого шляху, перспектива майбутнього, мотивація самореалізації, самоставлення особистості, самоефективність та автономія, розуміння свого потенціалу, віра в свої можливості, здатність до контролю і до оцінки своїх досягнень і перспектив, соціальна активність. Визначаються такі вияви особистісної самореалізації: уміння критично оцінювати себе, довільно керувати вчинками, дотримуватися соціальних і особистісних норм. Без сформованої особистісної самореалізації неможливо досягти стану творчої індивідуальності.

У мотиві діяльній самореалізації є планування на зміни, напрямок, на інтенсивність діяльності. Діяльнісна самореалізація має такі стадії розгортання:

1. актуалізація можливостей, виділення «Я-образу», усвідомлення інтересу, самооцінка зусиль, мети, потреб;
2. розгортання діяльності (індивідуалізація) - безпосередній процес діяння з допомогою самовираження;
3. розв'язання проблеми, її оформлення у вигляді результату; доступного оточенню для ознайомлення (соціалізація, культуралізація). Самореалізація оцінюється в критеріальній системі: успіх-неуспіх; визнання-критика.

Самореалізація учня в пізнавальній діяльності полягає в тому, що в навчальному і позанавчальному пізнанні учень проявляє себе у якісному виконанні навчально-пізнавальних завдань. Його пізнавальна діяльність при цьому досягає не тільки сумісної з учителем навчальної діяльності, але й, здебільшого, самостійного і творчого рівнів. Таким чином, щоб досягти розвитку і становлення пізнавальної діяльності, щоб ця пізнавальна діяльність розвивалась і надалі, її необхідно перевести в синергетичне поле самореалізації. Для досягнення самореалізації у пізнавальній діяльності в учня обов'язково має бути розвинута потреба в творчості і відповідний комплекс рис мислення; самостійність, оригінальність, швидкість, проблемність тощо.

Навпаки, самоактуалізація ґрунтується на розумінні людини як істоти, за своєю природою не тільки тілесного, а й душевно-духовного, свідомо і позитивно перетворювати у своїй діяльності навколишню реальність і на її

основі саму себе. Самоактуалізація, побудована на гармонії духу, душі і тіла, визначається не тільки розумним використанням потенціалу людини для досягнення персонально-значущих цілей, але і для актуалізації її потенціалу на благо суспільства і всього людства.

Домінування процесів самореалізації в суспільстві і освітньої діяльності може розцінюватися як зміщення базових цінностей до полюса нижчих за шкалою А. Маслоу. Ця проблема усвідомлюється як основа всіх соціокультурних зрушень в суспільстві, а зміни в світогляді виступають найважливішим критерієм спрямованості процесу трансформації суспільства. На основі зміщення ціннісних орієнтацій в сферу буденного, матеріального все актуальніше стає питання в духовній орієнтації суспільства і людини. Сутнісною природою даного «ціннісного стрижня» є самоактуалізація особистості, яка дає людині можливість вибрати правильний напрямок в житті, повірити в себе і свою особистісну значимість і приступити до роботи над собою, над своїм самовдосконаленням.

Самореалізація - це процес втілення особистістю своїх наявних здібностей в життя з метою самоствердження, при цьому даний феномен носить значною мірою практично-утилітарний характер, підпорядковується зовнішнім впливам і може відбуватися в егоцентричному напрямку з домінуванням утилітарних цілей над духовними, в освітній діяльності як мета повинен стосуватися особистості в певних конкретних контекстах, підкоряючись загальному процесу самоактуалізації.

Висновки. В результаті проведеного дослідження можемо зробити висновки про те, що саморозвиток особистості має формуватися вже з перших днів навчання у закладах освіти. Під час вивчення навчальних предметів трансформується світогляд, поглиблюється самопізнання та гармонізуються стосунки з людьми. У цьому процесі особливе значення має отримання власного досвіду здійснення будь-якої діяльності (під час освіти, в побуті). Формування в особистості умінь та навичок саморозвитку здійснюється за допомогою розвитку механізмів саморозвитку, зокрема рефлексії. Паралельно відбувається засвоєння знань про роль саморозвитку у будь-якій діяльності, елементи саморозвитку трансформуються у невід'ємні особистісні риси.

Самореалізація носить комплексний міждисциплінарний характер, тому що вивчається на перехресті різних наук. Ми розглядаємо особистісну самореалізацію особистості як процес розвитку особистості за допомогою пізнання та розкриття власних уроджених здібностей, можливостей та якостей, і як результат - утілення їх у життя для отримання позитивного та корисного.

Список літератури

1. Дзюбка Л. В. Особливості становлення діяльнісної самореалізації підлітків в освітньому просторі школи. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Тенеза буття особистості». К.: ДГІ «Інформаційно-аналітичне агентство», 2017. С. 136-137.

2. Мар'яненко Л. В. Психологічна структура самореалізації учнів в навчально-пізнавальній діяльності. *Актуальні проблеми психології: збірник наук, праць Інституту психології НАПН України ім. Г.С. Костюка. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія.* Т. 10. Вип. 28. К., 2016. С. 264-273.
3. Маятіна Н. В. Поняття про самореалізацію у дослідженнях вітчизняних науковців. *Materials of International research and practice conference "Modern methods innovations and operational experience in the field of psychology and pedagogics"*. Lublin. Republic of Poland. October 20–21. 2017. С. 25–27.
4. Поліщук О. М. Ресурси саморозвитку особистості. Психологія саморозвитку особистості : збірник наукових праць. Чернівці–Київ. 2016. С. 64–75.